

18. Yenilenme Dönemi Öncesi Türk Edebiyatında Romantik Duyarlık ¹

Betül HASTAOĞLU ÖZBEK ²

APA: Hastaoğlu Özbek, B. (2026). Yenilenme Dönemi Öncesi Türk Edebiyatında Romantik Duyarlık. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (52), 308-322. **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.20940780>

Öz

Türk edebiyatında romantik algı çoğunlukla Tanzimat dönemiyle ilişkilendirilmekte, romantizmin bu dönemle birlikte ortaya çıktığı varsayılmaktadır. Oysa romantik duyarlığın temelini oluşturan doğa algısı, kutsallık düşüncesi ve insanın evrenle kurduğu ilişki biçimi, Tanzimat'tan çok daha önceki dönemlerde şekillenmiştir. Tanzimat öncesi Türk kültür ve edebiyat geleneğinde insan ile doğa arasındaki uyum, mitolojik ve sözlü anlatılar aracılığıyla güçlü bir romantik dünya tasavvurunun oluşmasına zemin hazırlamıştır. Eski Türk inanç sistemi, mitoloji, destanlar ve halk anlatıları üzerinden yürütülen bu incelemede; yer, gök, su, dağ ve ağaç gibi doğa unsurlarının kutsal, koruyucu ve dönüştürücü nitelikleri ele alınmıştır. Nitel metin çözümlemesine dayanan değerlendirmeler, romantik algının bireysel duygulanım düzeyinden çok kolektif bilinç ve kültürel hafıza içinde şekillendiğini göstermektedir. Çalışma, Tanzimat dönemi romantizminin tarihsel bir sürekliliğin sonucu olduğunu ortaya koyarak Türk edebiyatında romantik algının kökenlerine dair yeni bir okuma önermektedir.

Anahtar kelimeler: Türk edebiyatı, Yenilenme dönemi, şiir, romantik duyarlık, doğa algısı

¹ **Beyan (Tez/ Bildiri):** Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. "Yenilenme Dönemi Öncesi Türk Edebiyatında Romantik Duyarlık" adlı bu makale, yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Kaynak: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Benzerlik Raporu: Alındı – Turnitin /iThenticate Oran: %11

Etik Şikayeti: editor@rumelide.com

Makale Türü: Araştırma makalesi, **Makale Kayıt Tarihi:** 20.12.2025-**Kabul Tarihi:** 26.06.2026-**Yayın Tarihi:** 27.06.2026; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.20940780>

Hakem Değerlendirmesi: İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

² Öğr. Gör. Dr., Fırat Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü / Lect. Dr., Fırat University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Turkish Language and Literature (Elazığ, Türkiye) **e-posta:** bhastaoglu@firat.edu.tr, **ORCID ID:** <https://orcid.org/0000-0002-1117-5987> **ROR ID:** <https://ror.org/05teb7b63> **ISNI:** 0000 0004 0574 1529 **Crossref Funder:** 100009096

Romantic Sensibility in Turkish Literature Before the Tanzimat Period ³

Abstract

Romantic perception in Turkish literature is generally associated with the Tanzimat period and is often considered a product of modern literary transformation. However, the sensibility that underlies romanticism-particularly the human relationship with nature, the sacred, and the cosmos- was already deeply embedded in pre-Tanzimat cultural and literary traditions. Within the early Turkish worldview, nature was not perceived as a passive backdrop but as a living, sacred, and protective entity that shaped both individual and collective consciousness. Focusing on pre-Tanzimat Turkish mythology, epics, and folk narratives, this study examines how natural elements such as earth, sky, water, mountains, and trees function as symbolic and spiritual agents. Using qualitative textual analysis, the article demonstrates that romantic sensibility emerges through mythological imagination, sacred cosmology, and the harmonious relationship between humans and the natural world. The findings suggest that Tanzimat-era romanticism did not arise abruptly but was grounded in a long-standing cultural continuity. By revealing the deep-rooted cultural foundations of romantic perception, this study offers a re-evaluation of romanticism in Turkish literary history beyond period-based classifications.

Keywords: Turkish literature, Renewal period, poetry, romantic sensibility, perception of nature

³ **Statement (Thesis / Paper):** It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation process of this study and all the studies utilised are indicated in the bibliography. This article, titled "Romantic Sensibility in Turkish Literature Before the Period of Renewal," is based on the author's doctoral dissertation.

Conflict of Interest: No conflict of interest is declared.

Funding: No external funding was used to support this research.

Copyright & Licence: The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 licence.

Source: It is declared that scientific and ethical principles were followed during the preparation of this study and all the studies used are stated in the bibliography

Similarity Report: Received – Turnitin / iThenticate Rate: %11

Ethics Complaint: editor@rumelide.com

Article Type: Research article, **Article Registration Date:** 20.12.2025-**Acceptance Date:** 26.06.2026-**Publication Date:** 27.06.2026; **DOI:** <https://doi.org/10.5281/zenodo.20940780>

Peer Review: Two External Referees / Double Blind

Giriş

Türk edebiyatında romantik duyarlık çoğunlukla yenilenme dönemiyle birlikte ele alınmakta, romantik algının bu tarihsel eşik üzerinden şekillendiği kabul edilmektedir. Ancak gerçekte romantizmin güçlü bir vurgusu olan doğa algısı, Türk kültürünün erken dönemlerinden itibaren belirgindir. Mitolojik anlatılar, destan ve sözlü kültürün ürünleri incelendiğinde insanın doğayla kurduğu ilişki, kutsallık tasavvuru ve evreni anlamlandırma biçimi açıkça görülmektedir. Dolayısıyla romantik duyarlığın temel bileşenlerinden biri olan doğa merkezli algının, yenilenme döneminden çok daha önce kültürel hafıza içinde yer edindiğini söylemek mümkündür.

Eski Türk inanç sistemindeki yer, gök ve su tasavvurları; dağ, ağaç ve hayvan gibi doğa unsurlarının kutsal niteliklerle ilişkilendirilmesi, insan ile evren arasında bütüncül bir bağın kurulduğuna işaret eder. Bu bağ, edebî anlatım biçimlerinde de kendisini hissettirir. Destanlar, halk hikâyeleri ve sözlü anlatı geleneğinde doğa; koruyan, yönlendiren ve anlam üreten bir unsur olarak karşımıza çıkar. Böylece romantik duyarlık, bireysel duygu hâli olmanın ötesinde, kolektif bilinç ve kültürel süreklilik içinde şekillenen bir dünya tasavvuru olarak belirginleşir.

Yenilenme dönemi öncesi Türk edebiyatında görülen doğa merkezli yaklaşım, romantik algının uzun süreli bir birikimle oluştuğunu düşündürmektedir. Bu çerçevede ele alınan romantik duyarlık, modern edebiyatın etkisiyle ortaya çıkan bir yenilikten çok kültürel belleğin derin katmanlarında varlığını sürdüren bir algı biçimi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla romantik algının kökenlerini yenilenme dönemiyle sınırlamak, Türk edebiyatındaki süreklilik ve dönüşüm ilişkisini yeterince açıklayamamaktadır.

Türk edebiyatında yenilenme dönemi öncesindeki romantik duyarlığın hangi düşünsel ve kültürel temeller üzerinde şekillendiğini ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, Eski Türk mitolojisi, destanlar ve halk anlatıları doğa ve kutsallık ekseninde değerlendirilerek romantik algının erken dönem iz düşümleri takip edilmiştir. Türk kültürünün erken dönem düşünce dünyasına, özellikle mitolojik ve inanç temelli anlatılara yönelmek, bu duyarlığın tarihsel sürekliliğini açıklayabilmek açısından önem taşımaktadır. Nitekim Eski Türk inanç sistemi ve mitolojisi, insan ile doğa arasında kurulan ilişkinin temel zihinsel kodlarını bünyesinde barındırmaktadır.

Çalışmada romantik duyarlık, belirli bir edebî akımla sınırlandırılmamış; insanın doğa, aşk, ölüm, kutsallık ve kendi varlığı karşısında geliştirdiği duygusal-sezgisel ilişki biçimi olarak ele alınmıştır. İnsanın iç dünyasına yönelişi, tabiatla kurduğu ilişki, bireysel deneyimleri anlamlandırma çabası ve varoluş karşısındaki hassasiyeti bu duyarlığın temel unsurları arasında kabul edilmiştir. Tanzimat döneminde belirginleşen romantik duyuş tarzı ise önceki dönemlerde varlığını sürdüren birikimin yeni tarihsel ve kültürel koşullar içerisinde kazandığı görünüm olarak değerlendirilmiştir.

Kuramsal Çerçeve ve Yöntem

Romantik duyarlık, insanın doğa, aşk, ölüm, kutsallık ve kendi varlığı karşısında geliştirdiği duygusal ve sezgisel ilişki biçimi olarak ele alınmıştır. İnsanın iç dünyasına yönelişi, tabiatla kurduğu ilişki, aşk ve ölüm karşısındaki hassasiyeti ile varoluşunu anlamlandırma çabası bu duyarlığın temel unsurları arasında kabul edilmiştir.

Isaiah Berlin'e göre romantiklik, insan yaşamının göz ardı edilen içsel yönlerini görünür hâle getirmiştir (Berlin, 2010, s. 164). Romantik düşünce içerisinde bireyin duygu dünyası, iç yaşantısı ve varoluş

deneyimi önem kazanmıştır. Böylece romantik yaklaşım, insanın kendisiyle olduğu gibi doğa ve evrenle kurduğu ilişkinin de ifade edilmesine olanak sağlamıştır. Bu çalışmada Tanzimat döneminde belirginleşen romantik duyuş tarzı, önceki dönemlerde varlığını sürdüren duyarlık birikiminin yeni tarihsel ve kültürel koşullar içerisinde kazandığı bir görünüm olarak değerlendirilmiştir. Romantik duyarlık, XIX. yüzyılla sınırlı tutulmayarak Türk kültür ve edebiyatında farklı dönemlerde izlenebilen bir algılama biçimi olarak ele alınmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Eski Türk inanç sistemi, destanlar, halk anlatıları, tasavvufi şiir ve Lale Devri şiiri seçilmiş metinler üzerinden incelenmiştir. İnsan-doğa ilişkisi, kutsallık algısı, aşk, ölüm, yalnızlık ve bireysel deneyim gibi temalar metin merkezli bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

İnceleme sürecinde tarihsel ve kültürel arka plan göz önünde bulundurulmuş; değerlendirmelerin merkezine metinler yerleştirilmiştir. Böylece Tanzimat öncesi Türk edebiyatında görülen romantik duyarlığın sürekliliği, değişim noktaları ve yenilenme dönemine yaklaşıırken kazandığı yeni anlam katmanları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Romantik duyarlığın tarihsel sürekliliğini ortaya koyabilmek için öncelikle Türk kültürünün erken dönem düşünce dünyasına yönelmek gerekir. Doğa, insan ve evren arasındaki ilişkinin nasıl kurulduğu; kutsallık, ölüm, aşk ve varlık algısının hangi temeller üzerinde şekillendiği, sonraki dönemlerde ortaya çıkacak romantik duyarlığın da kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu nedenle erken dönem Türk inanç sistemi ve mitolojik evren tasavvuru, romantik algının ilk izlerini takip edebilmek açısından önemli bir başlangıç noktasıdır.

1. Erken Dönem Romantik Algı: Büyüdü Bir Evren

1.1. Eski Türk İnanç Sisteminde Evren Tasavvuru

Türk mitolojisindeki yer, gök ve su merkezli evren tasavvuru; doğanın canlı, kutsal ve anlam yüklü bir varlık alanı olarak algılandığını göstermektedir. Dağ, ağaç, hayvan ve göksel unsurlar, insanla evren arasında kurulan bağın sembolik taşıyıcılarıdır. Mitolojik anlatılar, bu anlamda romantik duyarlığın temelinde yer alan doğa merkezli algının erken dönem izdüşümlerini görünür kılan önemli kaynaklar olarak değerlendirilebilir.

Eski Türk düşüncesinde evren, insanın dışında ve ondan bağımsız bir yapıdan ziyade insanla birlikte var olan canlı bir bütün olarak algılanır. Orta dünya olarak adlandırılan yeryüzü, Türklerin içinde yaşadığı alanı temsil ederken yer altı ve gökyüzü, katmanlı bir evren algısını yansıtır. Yer altının derinliklerinde iyi ve kötü huylu ruhların bulunduğuna inanılır; pınarlar ve akarsular ise bu ruhların yeryüzüyle temas kurabildiği geçiş alanları olarak düşünülür. Bu nedenle akarsular, dönemin insanı için hem ürkütücü hem de gizemli bir nitelik taşır. Her varlığın ayrı bir ruhu olduğu düşüncesi, doğanın cansız bir çevre olarak değil, anlam yüklü bir varlık alanı olarak algılandığını göstermektedir. Nitekim efsanelerde, içinde ruh olmayan bir nesnenin bulunmadığı; yer-su, hava, ateş, ağaç ve metal dâhil olmak üzere bütün elementlerin bir ruha sahip olduğu ifade edilmektedir (Asena, 2011, s. 28). Bu anlayış, eski Altay düşüncesinde insan ve hayvanlardaki enerjinin diğer varlıklardan farklı, organik bir yapı içinde değerlendirildiğini ortaya koyar.

Gökyüzü, eski Türkler için kutsal bir alan olarak kabul edilir. Tanrı'nın gökyüzünde yaşadığına dair inanç, göğü daha da değerli kılar. Göktürk Kitabeleri'nde yer alan "Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış" (Ergin, 2018, s. 41) ifadesi, evrenin yaratılışına dair

bütüncül bakışı yansıtır. Gök ile Tanrı'nın birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak düşünülmesi, kutsallığın doğrudan evren tasavvuruna yerleştiğini gösterir. Tanrı'nın göğün dokuzuncu katında bulunduğu inanılması ve göğün direği olarak kabul edilen "Demir Kazık"ın Kutup Yıldızı ile özdeşleştirilmesi, bu kutsallığın mitolojik anlatılarda da güçlü bir biçimde temsil edildiğini ortaya koyar. Oğuz Kağan Destanı'nda gökten inen ışık huzmesi içinde beliren kız figürünün başındaki tacın Demir Kazık'ı andırması, göksel kutsallığın yeryüzüne inişini simgeler (Ögel, 2010, s. 183).

Yerin rengini "yağız" olarak nitelendiren Eski Türkler için bu kavram, "gök" sözcüğünde olduğu gibi kutsallık barındıran bir anlam alanına sahiptir. Yer altı ve gökyüzünün kutsal ruhlara ev sahipliği yaptığına inanılması, doğa unsurlarına verilen değerlerin temelini oluşturur. İnsanların üzerinde yaşadıkları toprak, Yer Ruh'u'nun malı olarak kabul edilir ve bu ruhun ilin ve devletin iyi idare edilmesinde gözetici bir role sahip olduğu düşünülür (Ögel, 2010, s. 29). Toprağın sahibinin ve koruyucusunun bulunması, insanın doğaya istediği gibi hükmedemeyeceği düşüncesini de beraberinde getirir.

1.2. Doğa Unsurlarının Kutsal ve Dönüştürücü Niteliği

Türk kültüründe doğa unsurları, insanın evreni algılama biçiminin ve inanç dünyasının temel bileşenleri arasında yer alır. Dağ, su, ağaç ve gök gibi unsurlar, kültürel bellekte çeşitli anlam katmanları kazanarak kutsallıkla ilişkilendirilmiştir. Halk anlatıları ve destanlar, doğaya yüklenen bu anlamların kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlayan önemli metinlerdir. Bu anlatılarda doğa unsurları insan yaşamına yön vererek ona rehberlik eden ve toplumsal hafızayı taşıyan varlık alanları olarak karşımıza çıkar. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde dağ, su ve geçitler anlatının hareket noktalarını belirleyen unsurlar arasında yer almakta; insan ile tabiat arasında kurulan ilişkinin niteliğini görünür kılmaktadır. *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde dağ, su ve geçitler, anlatının temel hareket noktalarını oluşturur:

"Karsu yatan kara dağını aşmağa gelmişem
Akındulu görklü suyunu geçmeğe gelmişem"

(Gökyay, 2006, s. 37)

Dizede kahramanın karşısına çıkan dağ ve su, aşılması gereken doğal engeller olarak görünmektedir. Bununla birlikte bu unsurlar, anlatıda sembolik anlamlar da taşımaktadır. Kahramanın dağa ve suya doğrudan seslenmesi, insan ile tabiat arasında kurulan manevi ilişkiyi yansıtır. "Karlı kara dağ" ve "Akındılı görklü su" ifadeleri, doğa unsurlarına duyulan saygıyı ve bu unsurlara yüklenen kutsallığı göstermektedir. Geçiş mümkün kılan ya da engelleyen dağ ve su, kahramanın sınındığı ve dönüşüm yaşadığı alanlara dönüşmektedir.

Eski Türk kültüründe su, yaşamın devamlılığını sağlamanın yanı sıra, arındırıcı ve dönüştürücü bir güç olarak da değerlendirilir. Ölen kişilerin üzerinden suların akıtılması, onların günahlarından arındırıldığına dair bir inançla ilişkilendirilir. İslam dönemine ait rivayetlerde Ceyhun Irmağı'nın bir günahkârın cesedinin üzerinden kırk yıl boyunca akması hâlinde, bu kişinin ermiş mertebesine ulaşacağına inanılması, suyun arındırıcı niteliğini daha da belirgin hâle getirir. Dede Korkut Ata'ya dair menkıbelerde de ölen kişinin bedeni suya bırakılmakta, bu da suyun kutsallığını pekiştirmektedir. Altay Yaratılış Miti'nde evrende yaratılan ilk varlığın su olarak kabul edilmesi ve "Evvelce yalnız su vardı. Yer, gök, ay ve güneş yoktu. Tanrı (Kuday) ile kişi vardı. Bunlar kara kaz şeklinde girip su üzerinde uçuyorlardı" (Seyidoğlu, 1995, s. 29) ifadeleriyle anlatılması, suyun kozmik düzlemdeki merkezi konumunu açıkça ortaya koyar. Tanrı'nın yarattığı ilk varlığın su olması, bu unsurun hayattaki önemini

daha da anlamlı kılar.

Eski Türklerde su ve dağ kadar ağaçların da önemli bir yeri vardır. Basat'ın Tepegöz'ü öldürdüğü hikâyede Tepegöz'ün "Atam adımı sorarsan kaba ağaç, anam adımı sorarsan kağan aslan" sözleri, Türklerin ağaçtan türediklerine dair totemik inanç kalıntılarını yansıtır (Gökyay, 2006, s. 152). Bu anlayış yalnızca Türk kültürüne özgü olmayıp birçok kültürde yeraltı ile gökyüzünü birleştiren merkezî bir ağacın varlığına inanılmasıyla benzerlik gösterir. Hayat ağacı, dünyanın merkezinde yer alan ve üç kozmik alanı -yer altı, yer üstü ve gökyüzünü- birbirine bağlayan bir unsur olarak düşünülür. Kozmik ağacın bazen merdiven, bazen direk şeklinde tasvir edilmesi; ritüel sırasında gökyüzüne kadar uzanan büyüsel bir yapı olarak algılanması bu bütüncül anlayışın göstergesidir (Ergun P., 2012, s. 27).

Tanrı'ya ulaşmayı sağlayan bir araç olarak görülen ve hayat ağacıyla özdeşleştirilen bu ulu ağaçlardan yardım dileme motifi, hikâyelerde sıklıkla göze çarpar. Üç dünyayı birbirine bağlayan kozmik ağaç, insan yaşamının güvencesi olarak kabul edilirken ruhun ölümsüzlüğüne giden yolu da simgeler. Üzerinde bulunan yaprakların her birinin bir insan yaşamını temsil ettiği ve her ölümle birlikte bu yapraklardan birinin düştüğüne inanılması, ağacın ölümle kurduğu sembolik ilişkiyi derinleştirir (Ergun P., 2012, s. 187). Dallarıyla gökyüzüne uzanan, kökleriyle yerin derinliklerine inen ağacın sonsuzluğu çağrıştırması; kesilen dalların yeniden yeşermesi ya da bazı ağaçların kışın dahi yapraklarını dökmemesi, ölüm ve yeniden doğuş fikrinin doğayla birlikte düşünülmesine imkân tanır (Şimşek, 2008). Bu nedenle ağaç hem ölümü hem de ölümsüzlüğü çağrıştıran bir sembol olarak edebî anlatılarda sürekli yer alır.

İnsan ile Tanrı arasındaki ilişkide doğanın büyüüne kapılan insan, varoluşu doğanın gizli ve mistik güçleriyle birlikte anlamlandırır. Türklerin ağaçtan türediklerine dair inançlarına benzer biçimde, yaratılış mitlerinde de doğumun çoğu zaman ağaç, ışık ya da hayvan motifleriyle ilişkilendirildiği görülür. Cengiz Han destanında, Alan Ko'a Hatun'un çadırına gökten inen parlak bir ışık aracılığıyla hamile kalması ve bu ışığın Gök kurtla ilişkilendirilmesi, kurt ve ışık motiflerinin birlikte kullanıldığını gösterir (Ögel, 2010, s. 114). Oğuz Kağan'ın ikinci eşini bir ağaç kovuğunda bulması ve bu evlilikten doğan çocuklarına "Gök, Dağ ve Deniz" isimlerini vermesi, kayın ağacının yer ile gök arasında köprü vazifesi gördüğüne dair inancın bir başka yansımasıdır. İnsanların doğa unsurlarıyla ve onların büyüülü güçleriyle çocuk sahibi olduklarına inanılması, doğayla kurulan güçlü bağın göstergesidir. İnsan ile doğa arasındaki uyum ve denge, bu yönüyle dönemin edebî anlatılarına da doğrudan yansımaktadır.

Dağ, su, orman, ay ve güneş gibi doğa unsurlarının yanı sıra bulut, yağmur, yıldırım ve şimşek gibi doğa olayları da anlatılarda canlı bir biçimde dile getirilir. Bahattin Ögel'in belirttiği üzere, Türk mitolojisi ve düşüncesinde doğayı bir şiir perdesi ardından görmek, temel bir özellik olarak belirir; bu nedenle Türkler bulutları konuşur, yağmur ve dolu tanelerini yarıştırır, bütün bu olaylara sahne olan göğü ise analık vasfıyla düşünürler (Ögel, 2010, s. 267). Bu yaklaşım, Türk toplumunun romantik mizacını görünür kılarken, doğayı psikolojik durumlara göre algılayan ve kendi nazarında yorumlayan bir bakış açısını da ortaya koyar. Evrendeki her varlığa ayrı bir değer verilmesi, bu algının temelini oluşturur.

1.3. Hayvan Sembolizmi ve Doğayla Bütünleşme

Eski Türk kültüründe doğa ile insan arasındaki bağın güçlü olduğu dönemde, hayvanların konumu diğer varlıklara göre daha ayrıcalıklı bir yer tutar. Hayvanlar, kutsallık, koruyuculuk ve yol göstericilik gibi niteliklerle donatılmış varlıklar olarak algılanır. Bu anlayış, hayvanların mitolojik ve destansı anlatılarda sembolik bir değer kazanmasına zemin hazırlar. Özellikle kurt, göksel bir imge oluştururken geyik, yerle ilişkilendirilen ve rehberlik vasfıyla öne çıkan bir unsur olarak belirir.

Cengiz Han destanında Cengiz Han'ın atalarının gök kurt ile dişi geyikten türediğine inanılması, hayvanların soy ve kökenle ilişkilendirilmesinin dikkat çekici bir örneğidir. Aynı destanda “Kurt gökten, ala geyik Hôai Maral ise yerden gelmiştir” şeklindeki ifade, göksel ve yersel unsurların hayvan sembolleri üzerinden birleştirildiğini göstermektedir (Ögel, 2010, s. 103). Bu anlatı, hayvanların yalnızca fiziksel varlıklar değil, evren tasavvurunun taşıyıcıları olarak düşünüldüğünü ortaya koyar. Kurt figürü, gökten gelen kutsallığın ve koruyucu gücün sembolü olurken geyik, yeryüzüyle kurulan bağın ve yönlendirici rehberliğin temsilcisi hâline gelir.

Anadolu sahasında derlenen masal ve halk anlatılarında da alageyik ve bozgeyik motiflerinin sıkça yer alması, bu sembolik sürekliliği destekler. Masal, destan, mitoloji ve şiirlerde ayı, at, kuş, kaplan ve daha pek çok hayvan türünün anlatının merkezinde yer alması, insanların hayvanlardan yalnızca ihtiyaçları doğrultusunda yararlanmadıklarını; ayrı bir değer atfettikleri canlıların yaşam haklarına saygı duyduklarını göstermektedir. Bu yaklaşım, insan ile hayvan arasındaki ilişkinin pragmatik bir zeminden ziyade, ahlaki ve kutsal bir çerçevede ele alındığını düşündürmektedir.

Eski Türklerin hayvanlara yükledikleri mistik ve gizil güçler, onları kutsal varlıklar olarak değerlendirmelerine yol açar. Ancak bu kutsallık, körü körüne bir tapınma boyutuna ulaşmaz; daha çok doğayla uyum içinde yaşama, onun işaretlerini anlama ve ona saygı duyma bilinciyle şekillenir. Hayvan figürleri aracılığıyla kurulan bu sembolik anlatım, romantik duyarlığın temelinde yer alan doğayla bütünleşme fikrini pekiştirir. Böylece insan, kendisini evrenin merkezine yerleştirmek yerine, doğanın bir parçası olarak konumlandırır. Bu bağlamda hayvan sembolizmi, yenilenme dönemi öncesi Türk kültür ve edebiyatında romantik duyarlığın yalnızca doğa unsurlarıyla sınırlı kalmadığını; canlı-cansız bütün varlık alanlarını kapsayan bütüncül bir dünya tasavvuruna dayandığını göstermektedir. Doğa ile kurulan derin bağ, dönemin edebî anlatılarına hem tematik hem de imgesel düzlemde güçlü bir şekilde yansımaktadır.

1.4. Ölüm, Yas ve Aşk Ekseninde Romantik Duyarlık

Eski Türk kültüründe ölüm, kayıp olmanın ötesinde toplumsal hafızayı ve kolektif duygulanımı harekete geçiren bir olgu olarak değerlendirilir. Ölüm karşısında duyulan acı, yas ve matem, edebî anlatılarda güçlü bir lirizmle dile getirilir. Sagu geleneği, romantik duyarlığın erken dönem örneklerini barındıran önemli bir ifade alanı olarak öne çıkar. Ölen kişinin ardından yakılan aşıtlar, insanın faniliği karşısındaki çaresizliğine ve evrenle kurduğu duygusal bağa da işaret eder.

Her canlının ayrı bir değere sahip olduğu inancı, ölüm karşısındaki hassasiyetin temelini oluşturur. Eski Türkler için bir insanın ölümü, özellikle de alp ya da toplum içinde saygın bir konuma sahip kişinin kaybı, derin bir yas sebebidir. Alp Er Tunga'nın ölümü üzerine yakılan sagu, bu derin kederin edebî düzlemdeki en çarpıcı örneklerinden biridir;

“Alp Er Tunga öldü mü
İssiz ajun kaldı mı
Ödek öçin aldı mı
Emdi yürek yırtılır”

(Atalay, 1985, s. 41)

Alp Er Tunga'nın ölümü, onun yokluğunda dünyanın ıssız ve sahipsiz kaldığı düşüncesi ile dile getirilir. Ölüm, burada metafizik bir sorgulamanın konusu hâline gelmez; doğrudan yaşanan acı ve yitirilen değer

üzerinden anlam kazanır. Yas, kalpten kopan bir çılgılık gibi sunulur ve romantik duyarlığın temelinde yer alan yoğun duygulanım, bu yolla ifade edilir. Alp Er Tunga gibi güçlü ve başarılı bir yiğidin ölümü, halkın gözünde bir bireyin kaybı yerine düzenin ve güvenin sarsılması anlamına gelir. Bu nedenle ölüm, feleğin acımasızlığıyla ilişkilendirilir; başka metinlerde ayla benzetilen “Ödlek” figürü, insanlaştırılarak düşmanlaştırılır. “Ödlek Ajun begi (Dünya beyi) Alp-Er-Tonga/Afrâsiyâb tarafından yenilmiş olduğu için” ondan intikam almak amacıyla tuzak kurduğu düşüncesi, ölümün kaçınılmazlığı karşısında insanın duyduğu çaresizliği yansıtır (Esin, 2001, s. 73). Buna rağmen acının dindirilmesine yönelik felsefi bir teselli arayışı görülmez; yas, olduğu gibi yaşanır ve aktarılır.

Saguların yanı sıra aşk temalı koşuklarda da benzer bir lirizm dikkat çeker. Aşk, çoğu zaman coşkulu ve yakıcı bir duygu olarak anlatılır; kimi zaman ise insanın içini yakan, onu zayıf düşüren bir hâl alır. Aşkın bedende ve ruhta bıraktığı izler, lirizmin ağır bastığı dizelerle ifade edilir;

“Üdik mini komıttı
Sakırç manga yumıttı
Könglüm angar emitti
Yüzüm mening sargarur”

(Atalay, 1985, s. 69)

Aşk, insanın iç dünyasında yarattığı sarsıntıyla birlikte ele alınmaktadır. Yüzün sararması, gönlün yanması gibi imgeler, duyguların bedensel karşılıklarla anlatıldığını gösterir. Böylece aşk, romantik duyarlığın önemli bir parçası olarak yalnızca sevinç ve coşkuyla değil, acı ve hüznle de birlikte düşünülür.

Ölüm, yas ve aşk temalarının bu yoğun duygusal anlatımı, yenilenme dönemi öncesi Türk edebiyatında romantik duyarlığın güçlü bir biçimde var olduğunu göstermektedir. İnsan, doğa ve evrenle kurduğu bağ kadar, kendi iç dünyasında yaşadığı coşku ve kırılmaları da edebî anlatının merkezine taşımaktadır. Bu yönüyle romantik duyarlık, bireysel bir hissiyatın ötesine geçerek kültürel ve kolektif bir ifade biçimine dönüşmektedir.

2. Büyünün Zayıflaması: Orta Dönemde Romantik Duyarlığın Dönüşümü

Yenilenme dönemi öncesi Türk edebiyatında romantik duyarlık, erken dönemde doğa ile insan arasında kurulan güçlü uyum üzerinden şekillenirken zamanla bu bütüncül algının dönüşmeye başladığı görülür. İslamiyet'in kabulüyle birlikte ortaya çıkan değişim, Türk toplumunu yalnızca dinî açıdan değil, kültürel ve estetik açıdan da etkilemiştir. Yeni inanç sistemiyle birlikte Türkler, Arap ve İran medeniyetleriyle daha yoğun bir temas içine girerken bu etkileşim, edebî üretime de doğrudan yansır. Savaş, göç ve din değiştirme gibi büyük tarihsel kırılmalar, edebiyatın tematik ve biçimsel yapısında belirleyici olur.

Arap edebiyatında ortaya çıkan ve İran edebiyatı aracılığıyla gelişen klasik edebiyat geleneği, Türk edebiyatının oluşum sürecinde üçüncü bir halka hâline gelir. Arap edebiyatının daha kaba söyleyişine karşılık, klasik edebiyatın incelikli anlatımını güçlü bir biçimde işleyen İran sanatçıları, Türk edebiyatı üzerinde derin izler bırakır. Böylece Türk edebiyatında hem konu hem de biçim açısından belirgin bir değişim süreci başlar. Din değişiminin etkisi, edebî biçimlerden önce konularda kendisini hissettirir ancak zamanla bu etki, dil ve nazım özelliklerine de sirayet eder.

Karahanlılar döneminde kaleme alınan Divânü Lügati't-Türk, Kutadgu Bilig ve Atabetü'l-Hakayk gibi

eserlerde İslamiyet'in etkileri görülmeye başlamakla birlikte, önceki dönemin izleri henüz tamamen silinmiş değildir. Bu eserlerde insan ile doğa arasındaki ilişkinin bütünüyle kopmadığı, doğanın hâlâ anlamlı bir varlık alanı olarak algılandığı dikkati çeker. Bu nedenle Karahanlılar dönemine ait eserler, "büyüsü bozulmamış" erken dönemin izlerini taşıyan bir geçiş evresi olarak değerlendirilebilir. Ancak zaman ilerledikçe yerleşik hayata geçişin hızlanması, devlet anlayışının güçlenmesi ve farklı kültürlerle kurulan ilişkilerin artması, insanın doğayla kurduğu bağın zayıflamasına neden olur. Büyük yerleşim merkezlerinin oluşması ve gündelik hayatın belirli kurallar çerçevesinde düzenlenmesi, insanın yaşadığı doğadan uzaklaşmasına yol açar. Bu süreçte doğa, artık insanın içinde yaşadığı ve anlam ürettiği canlı bir alan olmaktan çıkarak gittikçe dışsallaşan bir çevreye dönüşür. Nitekim modern yaşam biçimlerinin insanı doğadan kopardığı ve doğal yeteneklerini körelttiği düşüncesi, bu dönemin temel zihinsel kırılma noktalarından biri olarak ortaya çıkar (Asena, 2011, s. 32).

Dönüşümden sanat dalları da payını alır ve edebiyat, değişimin en belirgin biçimde hissedildiği alanlardan biri hâline gelir. Aşk, şarap ve kadın güzelliği gibi temalar etrafında şekillenen klasik edebiyat, kısa sürede Türk edebiyatı içinde yaygınlık kazanır. Mevlânâ, Sultan Veled, Ahmed Fakih, Hoca Dehhânî ve Gülşehrî gibi isimlerin eserlerinde görülen bu yeni edebî anlayışta, aruz veznine dayalı nazım biçimleri ön plana çıkar. Ancak Türkçede uzun ünlülerin bulunmaması, aruzla şiir yazmayı zorlaştırır; bu durum, şiir dilinin giderek Arapça ve Farsça sözcüklerle yoğunlaşmasına neden olur. Böylece İslamiyet öncesinde kullanılan sade Türkçe, zamanla yerini daha karmaşık ve yabancı unsurların ağırlık kazandığı bir dile bırakır.

Klasik şiirde doğa, erken dönemde olduğu gibi canlı ve dinamik bir unsur olarak değil, daha çok sembolik ve alegorik bir çerçevede ele alınır. İnsanın yaşadığı gerçek doğa, şiir içinde doğrudan yer bulamaz; yerini kalıplaşmış benzetmelere ve soyut imgelerle kurulan bir anlatıma bırakır. Bu durum, doğanın klasik şiirde hak ettiği canlılığı ve değeri yitirmesine yol açar. Kalıplaşmış söyleyişlerin ve benzer imgelerin tekrar edilmesi, romantik duyarlılığın doğrudan ve içten ifadesini sınırlandırır; insan ile doğa arasındaki ilişkinin edebî düzlemde mesafelenmesine neden olur.

3. Tasavvuf ve Romantik Duyarlılığın Yeniden Derinleşmesi

Klasik edebiyatı şekillendiren en önemli düşünsel zeminlerden biri tasavvuftur. Bir inanç ve düşünce sistemi olarak tasavvuf, VIII. yüzyılda Irak'ta ortaya çıkmış, kısa sürede geniş bir coğrafyaya yayılarak büyük mutasavvıfların yetişmesine imkân tanımıştır. İlk sûfi olarak kabul edilen Kufeli Ebu Hâşim'in ardından Hasan-ı Basrî, Bayezid-i Bistâmî, Cüneyd-i Bağdâdî ve Hallâc-ı Mansur gibi isimler, tasavvuf düşüncesinin temel kavramlarını şekillendirmiştir. Bu düşünce sistemi, Irak'tan İran'a, oradan Horasan ve Türkistan'a geçerek özellikle İran sahasında güçlü bir etki alanına ulaşarak İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türk edebiyatında da karşılık bulmuştur.

Tasavvufun Türk edebiyatında kolaylıkla benimsenmesinin temel nedenlerinden biri, sevgi merkezli bir dünya görüşü sunmasıdır. Her canlıya sevgiyle yaklaşmayı ve varlığa değer vermeyi esas alan bu anlayış, Türklerin mizacına ve erken dönem doğa algısına uygun bir zemin oluşturur. Bu yönüyle tasavvuf, klasik edebiyatta doğayla kurulan ilişkinin bütünüyle kopmasını engelleyen bir düşünsel alan açar. Doğayla, bu kez doğrudan ve canlı bir varlık alanı olarak değil, Tanrı'nın yeryüzündeki yansıması olarak anlamlandırılır.

Tasavvuf düşüncesinde yaratılan her şey, yaratının bir tecellisi olarak kabul edilir. Evrenin güzelliği, çokluk içindeki birlik anlayışıyla açıklanır; bu anlayış tasavvuf terminolojisinde "vahdet-i vücud"

kavramıyla karşılık bulur. Dünya üzerinde görülen her varlığın Tanrı'nın yansıması olarak değerlendirilmesi, romantik duyarlığın evrenle bütünleşme fikriyle büyük ölçüde örtüşür. Bu noktada romantiklerin Tanrı'yı evrenin tamamına yayılan bir varlık olarak algılamasına benzer bir anlayış söz konusudur.

Sûfi, başlangıçta doğayla iç içe bulunduğunu ve Tanrı'yı doğadan ayrı düşünmediğini bilir. Ancak zamanla doğadan uzaklaştığını fark ettiğinde, bu kopuşun kendisini de özünden uzaklaştırdığını idrak eder. Bu farkındalık, sûfiyi varlığını yeniden anlamlandırma arayışına yönlendirir. Bu süreçte birey, kendisini analiz etmeye ve varoluşunu tamamlamaya çalışır. Tasavvufun gelişim ve değişim anlayışı içinde, kişinin tabiatla bütünleşerek kendisini keşfedebileceği düşüncesi öne çıkar; bu bütünleşmenin bitki ve mineral varlık düzeylerinde daha belirgin hâle geldiği, nihayetinde tabiatın temel yapısına gidilerek benliğin çözümlenebileceği ifade edilir (Arasteh, 2017, s. 34).

Kendisini bulma yolculuğuna çıkan sûfi için doğa, anlam arayışının vazgeçilmez bir parçasıdır. Dini yalnızca İslami kurallar çerçevesinde değil, tekke ve dergâhlarda inzivaya çekilerek yaşayan sûfi, varlığını Tanrı sevgisinde eritmeye çalışır. Bu anlayışta birey, değersizleşmez; aksine evrendeki uyumu kendi ruhunda yakalamaya çalışarak yücelir. Romantizmde bireyin yüceltilmesiyle benzerlik gösteren bu yaklaşımda, melankolinin yerini huzur ve dinginlik alır. Ancak zamanla tasavvuf düşüncesinin şiire sirayet eden dili de kalıplaşmaya başlar; tekdüze söyleyişler ve tekrar eden imgeler, anlatımın donuklaşmasına yol açar. Buna rağmen tasavvuf alanında güçlü söylemiyle öne çıkan şairler, bu kalıplaşmayı aşmayı başarır. Nesîmî, bu isimler arasında özellikle dikkat çeker. Bir gazelinde Hallâc-ı Mansur'un "Enel-Hak" söylemine telmihte bulunarak söylediği dizelerde, bireyin Tanrı'yla kurduğu güçlü ve sarsıcı ilişkiyi dile getirir;

"Daim ene'l-hak söylerim Hak'tan çü Mansûr olmuşum
Kimdür beni berdâr eden bu şehre ben sûr olmuşum
Kiblesiyim sâdıkların mâşukuyum âşıkların
Mansûriyim layıkların çün beyt-i ma'mûr olmuşum"
(Nesîmî, 1990, s. 228)

Nesîmî, kendisini "sâdıkların kiblesi" ve "âşıkların mâşuku" olarak tanımlayarak insanın ilahî hakikatle kurduğu ilişkiyi dile getirir. Kible ve mâşuk kavramları, yönelişin ve aşkın merkezini temsil eder. "Mansûriyim" ifadesi ise Hallâc-ı Mansur'a yapılan göndermeyle vahdet-i vücûd düşüncesini çağrıştırmaktadır. "Beit-i ma'mûr olmuşum" sözü, ilahî tecellinin gerçekleştiği kutsal mekân anlayışıyla ilişkilidir. Beyitte insanın Tanrı karşısında bütünüyle silinen bir varlık olarak ele alınmadığı görülür. İlahî hakikatin insanda tecelli etmesi, bireyin kendi varlığını ve iç dünyasını keşfetmesine imkân tanır. Coşku, içsel taşkınlık ve aşk yoluyla gerçekleşen dönüşüm, tasavvufi duyarlığın önemli özellikleri arasında yer almaktadır. İnsanın kendi benliğine yönelişi ve iç dünyasında yaşadığı yoğun deneyim, romantik duyarlığın temel unsurlarıyla da ilişkilendirilebilir.

4. Romantik Farkındalık / Önromantizm

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyıldan itibaren yaşadığı askerî ve siyasî gerileme, toplumsal ve kültürel alanda yeni arayışları beraberinde getirir. Süregelen yenilgiler ve Batı karşısında hissedilen geri kalmışlık duygusu, geleneksel düşünce ve sanat anlayışının sorgulanmasına zemin hazırlar. Edebiyatın toplumdan ve gündelik hayattan uzaklaştığını düşünen bazı sanatçılar, daha sade ve yaşanan hayata yakın bir şiir dili arayışına yönelir.

Tatavlalı Mahremî, Aydınlı Visâlî ve Edirneli Nazmî'nin temsil ettiği Türkî-i Basit hareketi, divan şiirinin kalıplaşmış söyleyişine karşı bir arayış olarak değerlendirilebilir. Gündelik hayatın, yerli unsurların ve sade bir dilin öne çıkması, insanın yaşadığı çevrenin ve bireysel deneyimlerinin şiire taşınmasını sağlar. Böylece romantik duyarlığın içtenlik, tabiiyet ve bireysellik etrafında şekillenen yönleri yeniden görünür hâle gelmeye başlar.

Batı karşısında yaşanan askerî ve siyasî gerileme, Osmanlı aydınlarını yeni çözüm arayışlarına yöneltir. Evliya Çelebi'nin Avrupa gözlemlerinde hayranlık ile çekingенliğin bir arada bulunması, bu ikili ruh hâlinin erken örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir (Tanpınar, 2001, s. 43). Avrupa'ya gönderilen elçiler ve sefaretnameler aracılığıyla yeni bir dünya görüşüyle karşılaşmış, ancak bu temas başlangıçta sınırlı bir etki yaratmıştır (Akyüz, 2015, s. 6). Lale Devri ile birlikte şehir hayatı, eğlence kültürü, köşkler, bahçeler ve gündelik yaşam şiirin ilgi alanına girmeye başlar.

XVIII. yüzyılın en dikkat çekici isimlerinden biri Nedim'dir. Divan şiirinde idealize edilen kadın tipi, Nedim'in şiirlerinde daha canlı ve gerçek bir görünüm kazanır. İstanbul, eğlence hayatı ve yaşanan çevre şiirin merkezine yerleşir:

“Bu şehri Sitanbul ki bi misl ü behâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedadır

Bir gevher-i yektâdır iki bahr arasında
Hurşîd-i cihan-tâb ile tartılsa sezâdır”

(Macit, 2012, s. 93)

Şair, İstanbul'u yalnızca ideal bir mekân olarak değil, yaşanan ve hissedilen bir dünya olarak ele alır. Şehir, gündelik hayatın, eğlencenin ve bireysel deneyimin merkezi hâline gelir. Klasik şiirin soyut ve kalıplaşmış dünyası içerisinde uzun süre geri planda kalan bireysel ses, bu dönemde daha görünür olmaya başlar.

Dönemin dikkat çeken bir diğer yönelimi Sebki Hindî'dir. Nefî, Nâilî ve Fehîm-i Kadîm'den sonra Şeyh Gâlib'de güçlü bir temsil kazanan bu üslup, yoğun hayalleri, soyut imgeleri ve ruh hâllerini öne çıkarır. Türkî-i Basit'in gündelik yaşama yönelen tavrından farklı bir çizgide gelişen Sebki Hindî, insanın iç dünyasını şiirin merkezine taşıması bakımından önemlidir. Her iki yönelim de mevcut kalıpların dışına çıkma arzusunu göstermektedir.

Batı ile kurulan ilişkilerin yoğunlaşması, matbaanın kurulması, çeviri faaliyetleri ve yeni eğitim anlayışları Osmanlı toplumunda önemli zihinsel değişimleri beraberinde getirir. Bu süreç, Osmanlı aydınının değişen insan anlayışını ve dünyayı algılama biçimini doğrudan etkilemektedir (Korkmaz, 2011, s. 22). Geleneksel dünyanın sunduğu bütünlüklü yapı sarsılmaya başlarken insanın kendisine, çevresine ve iç dünyasına yönelişi giderek belirginleşir.

Erken dönem Türk kültüründe doğa ve kutsallık çevresinde şekillenen romantik duyarlık, yenilenme dönemine yaklaşırken önemli değişimler geçirmeye başlar. Kolektif bilinç içerisinde anlam kazanan duygu dünyası zamanla bireyin iç yaşantısına yönelir; insanın kendisini ve çevresini algılama biçimi değişir. Söz konusu dönüşüm aşağıdaki temel farklılıklar üzerinden izlenebilir:

Erken dönem	Yenilenme dönemi
Doğa merkezli	Birey merkezli
Kolektif bilinç	Bireysel bilinç
Kutsallık	İç dünya
Kozmik bütünlük	Öznel deneyim
Mitolojik ve tasavvufi duyarlık	Modern bireysel duyarlık
Topluluk	Benlik

Tablo 1. Erken dönem romantik duyarlığı ile yenilenme dönemi romantik duyarlığı arasındaki temel farklılıklar

Tablo 1’de görüldüğü üzere, kolektif bilinçten bireysel bilince yönelen bu değişim, insanın doğa, aşk, ölüm ve benlik karşısındaki tavrını da dönüştürür. Erken dönemlerde insan kendisini doğanın ve kozmik düzenin bir parçası olarak algılamakta yenilenme süreciyle birlikte bireysel bilinç ön plana çıkmaya başlar. Doğa, kutsal düzenin bir göstergesi olmanın yanında insanın ruh hâlini yansıtan bir alana dönüşür; aşk, ölüm ve yalnızlık gibi temalar toplumsal ve tasavvufi anlamlarının yanında kişisel deneyimler çerçevesinde ele alınır. Şiirdeki özne ise geleneksel dünyanın temsilcisi olmaktan uzaklaşarak kendi duygularını ve iç çatışmalarını dile getiren bir görünüm kazanır.

İnsanın kendi iç dünyasına yönelmesi, yaşadığı çağı ve kendi varlığını sorgulaması romantik duyarlığın belirgin özellikleri arasında yer alır. Romantik sanatın temel ölçütünün sanatçının içtenliği olduğu ve sanatçının dünyayı kendi öznel deneyimi aracılığıyla yorumladığı düşüncesi, bireysel duyarlığın önemini ortaya koymaktadır (Dellaloğlu, 2010, s. 99). İnsanın kendi doğasını ifade etmesi aynı zamanda evrenle kurduğu ilişkiyi de görünür kılmaktadır (Berlin, 2010, s. 129). Romantik düşüncenin insan varoluşunun göz ardı edilen yönlerini görünür kıldığı ve bireyin iç dünyasını merkeze aldığı düşüncesi de bu dönüşümü açıklamaktadır (Berlin, 2010, s. 164).

Benlik bilincinin etkisiyle bireysel romantizmin toplumsal bir boyut kazandığı ve insanın kendi varlığını anlama çabasının öne çıktığı görülmektedir (Aktaş, 2011, s. 34). XIX. yüzyılın başlarında Keçecizâde İzzet Molla’nın şiirlerinde görülen içe yöneliş ve bireysel tecrübe vurgusu da bu değişimin önemli göstergelerinden biridir:

“Atma yabana beni bir gün ararsın elbet
Nazar et cevherime seng-i felâhan değilim

Sanma bir cân için ağyâra tekâpû ederim
Âşık-ı haste-dilin öylelerinden değilim

Gül-dağım görürüm kendimi gülşen sanırım
Bakarım âteş-i sûzânıma gülşen değilim”

(Ceylan & Yılmaz, 2005, s. 544)

Şair, bu dizelerde kendi benliğini ve iç dünyasını doğrudan şiirin merkezine yerleştirir. “Atma yabana beni” ve “nazar et cevherime” ifadeleri, bireyin kendi değerinin farkında olduğunu ve kendisini başkalarının yargılarından bağımsız olarak değerlendirdiğini göstermektedir. “Öylelerinden değilim” sözü, şairin kendisini çevresindeki insanlardan ayıran bireysel bir tavır geliştirdiğini ortaya koyarken, “gül-dağ”, “gülşen” ve “âteş-i sûzân” gibi imgeler iç dünyada yaşanan acı, huzursuzluk ve ruhsal

dalgalanmaları görünür kılmaktadır. Şairin kendi ruh hâlini merkeze alması, dış dünyayı da bu öznel deneyim üzerinden algılamasıyla sonuçlanır. Böylece şiir, ortak ve kalıplaşmış bir söyleyişten uzaklaşarak bireyin benliği, duyguları ve iç çatışmaları etrafında şekillenen yeni bir duyarlık alanına yönelmektedir. Şairin kendi benliğini ve iç dünyasını şiirin merkezine yerleştirilmesi, Tanzimat döneminde belirginleşecek romantik birey anlayışının erken örneklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında görülen bu bireysel yöneliş yalnızca Keçecizâde İzzet Molla ile sınırlı değildir. Enderunlu Vâsıf'ın gündelik yaşama ve bireysel deneyimlere açılan şiiri ile Leskofçalı Gâlib'in ferdî duyarlığa yaklaşan söyleyişi, klasik şiirin kalıplaşmış yapısından uzaklaşan yeni bir estetik arayışın varlığını göstermektedir. Böylece bireyin iç dünyası, benlik bilinci ve yaşanan gerçeklik şiirin merkezinde daha görünür hâle gelir.

Erken dönem Türk kültüründe doğa, kutsallık ve kozmik bütünlük çevresinde şekillenen duyarlık, zamanla bireyin iç dünyasına, öznel deneyimlerine ve benlik arayışına yönelmiştir. Yaşanan askerî ve siyasî gerilemeler, Batı ile kurulan ilişkiler, çeviri faaliyetleri ve değişen düşünce dünyası, edebiyatın da yeni bir insan anlayışına yönelmesini sağlamıştır. Klasik şiirin kolektif ve geleneksel yapısı bütünüyle ortadan kalkmamış; ancak bireysel duyarlık, iç dünya, melankoli, yalnızlık ve benlik gibi unsurlar giderek daha görünür hâle gelmiştir. Bu süreçte romantik duyarlık henüz bilinçli bir estetik program niteliği taşımamakta; farklı dönemlerde ve farklı şairlerde görülen süreklilik gösteren bir eğilim olarak ortaya çıkmaktadır.

Tanzimat döneminde belirginleşen romantik duyuş tarzı ise bu birikimin yeni tarihsel ve kültürel koşullar içerisinde kazandığı görünüm olarak değerlendirilebilir. Mitolojik ve sözlü kültürden başlayarak tasavvuf, klasik şiir, Lale Devri deneyimi ve XIX. yüzyılın bireysel duyarlıklarıyla şekillenen bu uzun süreç, yenilenme döneminde daha bilinçli ve belirgin bir estetik tavra dönüşür. Böylece romantik algı yalnızca bireysel duygulanımı ifade eden bir eğilim olmaktan çıkar; insanın dünyadaki konumunu, özgürlük arayışını ve toplumsal değişimleri sorgulayan yeni bir edebî bilince dönüşür.

Sonuç

Yenilenme dönemi öncesi Türk kültür ve edebiyatı incelendiğinde, romantik duyarlığın Tanzimat'la birlikte aniden ortaya çıkan bir estetik yönelim olmadığı açıkça görülmektedir. Mitolojik anlatılardan sözlü kültür ürünlerine, destanlardan halk şiirine uzanan geniş bir kültürel birikim içinde insanın doğayla kurduğu ilişki, kutsallık tasavvuru ve evrenle bütünleşme düşüncesi, romantik algının temel bileşenlerini oluşturmaktadır. Erken dönem Türk düşüncesinde doğa, edilgen bir çevre değil; insanla birlikte var olan, anlam üreten ve dönüştürücü bir güç olarak kavranmıştır. Bu yaklaşım, romantik duyarlığın tarihsel köklerini belirleyen en önemli unsurlardan biridir.

İslamiyet'in kabulüyle birlikte kültürel ve estetik alanda yaşanan dönüşüm, romantik algının bütünüyle ortadan kalkmasına yol açmamış ancak insan ile doğa arasındaki ilişkinin biçim değiştirmesine neden olmuştur. Klasik edebiyat geleneğinde doğa, canlı ve doğrudan bir varlık alanı olmaktan ziyade sembolik ve alegorik bir çerçeve içinde ele alınmıştır. Buna rağmen tasavvuf düşüncesi, doğayı Tanrı'nın yeryüzündeki yansıması olarak yorumlayarak insan-evren ilişkisini yeniden derinleştirmiştir. Vahdet-i vücud anlayışı çerçevesinde şekillenen bu düşünce, romantik duyarlığın içsel ve metafizik boyutunu canlı tutan önemli bir zemin oluşturmuştur.

Osmanlı'nın geç döneminde yaşanan askerî, siyasî ve toplumsal krizler, edebî metinlerde yeni bir sorgulama ve arayış sürecini beraberinde getirmiştir. Lale Devri ile birlikte bireysel duyarlık, gündelik hayat ve yaşama sevinci edebî söylemde daha görünür hâle gelmiş; bu dönem, yüzeysel yenilenme eleştirilerine rağmen romantik algının yeniden hissedildiği bir estetik eşik oluşturmuştur. Ardından gelen yenilik girişimleri, Batı ile kurulan temaslar ve zihniyet dönüşümü, romantik duyarlığın sezgisel bir tepki olmaktan çıkarak bilinçli bir arayış hâline gelmesine zemin hazırlamıştır.

Tanzimat'la birlikte romantik algı, uzun süredir biriken bu kültürel ve estetik mirasın bilince taşınmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Bireyin iç dünyasına yönelen bakış, toplumsal sorunlara duyarlılık ve insanın doğayla ilişkisini yeniden düşünme ihtiyacı, romantik algıyı dönemin en etkili estetik tavrılarından biri hâline getirmiştir. Bu durum, Tanzimat romantizminin süreklilik içinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Romantik duyarlık, Türk edebiyatında belirli bir döneme ya da tek yönlü bir estetik etkilenmeye indirgenemeyecek kadar köklü ve süreklilik taşıyan bir algı biçimi olarak değerlendirilmelidir. Yenilenme dönemi öncesinden Tanzimat'a uzanan süreçte bu duyarlık, insanın doğayla kurduğu ilişki, kutsallık tasavvuru ve evrenle bütünleşme arayışı etrafında farklı biçimler alarak varlığını sürdürmüştür. Mitolojik düşünceden tasavvufi yorumlara, sözlü kültürden yazılı edebiyata uzanan bu çizgi, romantik algının kültürel hafıza içinde dönüşerek korunduğunu göstermektedir. Denilebilir ki Tanzimat romantizmi, dışsal bir etkilenmenin ürünü olarak değil, uzun süreli bir düşünsel ve estetik birikimin bilince taşınması olarak okunmalıdır. Romantik duyarlığın Türk edebiyatındaki görünümü, Batı merkezli açıklamaların ötesinde, yerli kültürel kodlarla şekillenmiş çok katmanlı bir sürekliliğin parçası olarak anlam kazanmaktadır.

Kaynakça

- Aktaş, Ş. (1996). "Millî Romantik Duyuş Tarzı ve Türk Edebiyatı IV: Abdülhak Hâmid Tarhan". *Türkiye Günlüğü*, 41, 95-103.
- Aktaş, Ş. (2011). *Edebiyat ve Edebî Metinler Üzerine Yazılar*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Akyüz, K. (2015). *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Arasteh, R. (2017). *Aşkta ve Yaratıcılıkta Yeniden Doğuş* (B. Demirkol ve İ. Özdemir, Çev.). Ankara: Otto Yayınları.
- Asena, G. A. (2011). *Nikolay Şodoyev'in Diliyle Altay Bilik*. İstanbul: Pan Yayınları.
- Atalay, B. (1985). *Divânü Lügati't-Türk Tercümesi* (C. I). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Berlin, I. (2010). *Romantikliğin Kökleri* (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ceylan, Ö. ve Yılmaz, O. (2005). *Hazâna Sürgün Bahâr: Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkar*. İstanbul: Sahaflar Kitap Sarayı.
- Dellaloğlu, B. F. (2010). *Romantik Muamma*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ergin, M. (2018). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Ergun, P. (2012). *Türk Kültüründe Ağaç Kültü*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Gökyay, O. Ş. (2006). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Korkmaz, R. (2011). *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*. Grafiker Yayınları.
- Macit, M. (2017). *Nedim Divanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Nesimi (1990). *Divan* (H. Ayan, Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk Mitolojisi* (C-II). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Seyidoğlu, B. (1995). *Mitoloji: Metinler-Tahliller*. Kayseri: Bizim Gençlik Yayınları.
- Şimşek, E. (2008). "Ölümsüzlük İlacı Elma". *Turkish Studies*, 193-204.
- Tanpınar, A. H. (2001). *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi.